

Н.М. Смольнякова, доц.

ТЕОРІЯ ЦІНИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджено теорії ціни економістів-класиків, виділено підходи щодо змісту і природи ціни як конкретної категорії, визначено теоретико-методологічні основи цінової політики.

Исследованы теории цены экономистов-классиков, выделены подходы к содержанию и природе цены как конкретной категории, определены теоретико-методологические основы ценовой политики.

The price theories of economists-classics are investigated, the approaches to maintenance and nature of price as concrete category are defined, theoretic-methodological bases of price policy are determined.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Успішний розвиток економіки будь-якої країни, або суб'єкту ринкових відносин залежить від чіткого й ефективного функціонування цін, бо в них віддзеркалюється вся сукупність економічних відносин і взаємозв'язок учасників суспільного виробництва. Тому вагомою і необхідною підставою тривалого та результативного функціонування на ринку є розробка та обґрунтування дієвої цінової політики суб'єктами господарювання будь-якого виду економічної діяльності. Це є можливим за умов опанування її теоретичних та методологічних основ. У сучасній економічній науці теоретико-методологічні аспекти формування цінової політики базуються на поглядах економістів класиків, сформовані в теорії ціни та набувають постійного розвитку у наукових працях економістів-сучасників.

Володіння основними положеннями теорії ціни, розуміння її сутності та логіки формування, особливо за сучасних умов імовірного характеру динаміки ринкового середовища є теоретико-методологічною основою формування цінової політики та успішного функціонування на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретроспективний аналіз економічної думки стосовно змісту ринкової ціни та процесу ціноутворення свідчить про різну спрямованість підходів до її формування на різних історичних етапах та відсутність однастайності серед представників різних економічних шкіл у трактуванні сутності ціни. Огляд сучасної економічної літератури [8; 11; 16; 17] показав, що, хоча теорія ціни та ціноутворення і набула значного розвитку, погляди учених стосовно основних її положень є неоднозначними, більшість пи-

тань носять дискусійний, полемічний характер, тому потребують певного узагальнення та доповнення.

Мета та завдання статті. Метою даної статті є окреслення основних положень теорії ціни, які є теоретико-методологічною основою цінової політики, та уточнення змісту ціни як конкретної категорії відповідно до рівня економічних відносин. Її реалізації сприятиме вирішення наступних завдань: аналіз наукової думки економістів-класиків та на його основі визначення теоретико-методологічних основ цінової політики; дослідження сучасних поглядів на зміст ціни та логіку її формування; виділення підходів щодо трактування змісту і природи ціни як конкретної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток основних ідей теорії ціни пов'язаний із прагненням учених знайти деяку емпіричну сутність, субстанцію, першооснову реальних цін.

Розбіжності між ними проходять за двома напрямками:

1) наявність у ціни об'єктивної першооснови – вартості (цінності), до якої тяжіє рівень цін однорідних чинників;

2) відсутність у ціні первинної субстанції та визначення її рівня в процесі обміну з можливими відхиленнями від рівноважного стану під впливом чинників попиту і пропозиції.

В рамках першого напрямку розмежовуються наступні підходи до визначення вартості товару:

а) вартість як об'єктивну основу ціни формують затрати факторів виробництва (теорія трудової вартості – В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс; теорія витрат виробництва – Ф. Кене; теорія факторів виробництва – Ж. Сей, Ф. Бастія) [2; 6];

б) вартість та її величина визначаються абсолютним або відносним рівнем корисності (теорія граничної корисності – Л. Вальрас, У. Джевонс, К. Менгер, Ф. Візер; теорія попиту і пропозиції – В. Парето, М. Кунце та ін.) [2; 6];

в) рівнозначними чинниками вартості є як факторні затрати, так і корисність (А. Маршалл, Е. Чемберлен, М. Туган-Барановський та ін.) [2; 6].

Інший напрям трактування досліджуваної категорії виходить з того, що ціна є самостійним поняттям, виступає результатом взаємодії ринкових сил і набуває форми рівноважної ціни. Визначальним чинником ціни попиту служить гранична корисність товару для споживачів, а ціна пропозиції вирішальним чином залежить від граничних витрат на його виготовлення. Тому за збалансованого стану ринку грошовий вираз корисності та понесених витрат співпадають, формуючи рівноважну ціну (Дж. Кейнс, Ф. Найт, В. Віланд, Дж. Вільямс) [2].

Економісти – представники теорій трудового підходу до визначення вартості (трудової вартості та факторів виробництва) наголошували на тому, що основою ціни є вартість праці або вартість факторів виробництва.

Один із засновників політичної економії В. Петті дійшов висновку, що об'єктивною основою ринкової ціни є вартість вкладеної праці [6]. Погоджувався з ним і А. Сміт, який відмічав, що кожен із учасників обміну формує своє уявлення про справедливість угоди, виходячи з того, яких зусиль коштувало б йому самому виготовлення товару, який він хоче придбати [2]. Але, згідно з його теорією, дійсна вартість – категорія суб'єктивно оціночна, а не об'єктивна: кожен визначає вигідність обміну з урахуванням економії власних зусиль. Разом із тим, у А. Сміта витрати не визначались лише однією працею. Він характеризував механізм ринкової саморегуляції на основі вільних цін, що формуються залежно від попиту і пропозиції, а також використовував поняття цінності у двох значеннях – цінність у споживанні та цінність в обміні [2].

Отже, в трактуванні А Сміта були закладені передумови для розвитку двох напрямів теорії ціни, які вплинули на розуміння проблеми формування цінової політики: теорій трудової вартості та теорій нетрудової вартості.

У середині ХІХ століття ці дві лінії чітко розмежувались. Д. Рікардо, К. Маркс розвинули перший напрям, причому зводили витрати виробництва лише до витрат живої праці. Так, К. Маркс, відмічаючи двояку оцінку реальної вартості товару – на основі витрат виробника та корисності для споживача, пояснював її двояким характером праці, яка створює цей товар. Він розмежував «втілену працю» на «конкретну», яка створює товар певної корисності, та «абстрактну», що створює його вартість [6].

Представники теорії факторів виробництва (Ж. Сей, Ф. Бастіа та ін.) певним чином акцентували увагу на корисності речей, але реальну її вартість виводили з вартості факторів виробництва [6].

Виходячи з концепцій економістів-класиків, головна ідея теорій трудової вартості полягає в тому, що основним законом товарного виробництва є закон вартості. Згідно з цим законом вартість товару визначається на основі суспільно-необхідних витрат, а ціна є грошовим виразом вартості. Закон вартості діє як закон-тенденція через відхилення цін від вартості.

На наш погляд, такий підхід до трактування ціни не зовсім відповідає сучасним умовам, недостатньо відображає сутність проблеми формування цінової політики. Це пояснюється тим, що у даній концепції

пці вартість розглядається без зв'язку з корисністю і не розкривається, як вирішуються протиріччя, яке виникає через те, що, з одного боку, товар – це вираз праці, а з іншого – корисна річ.

Окрім того, «вартісний» підхід до формування ціни в його трудовому трактуванні є обмеженим внаслідок застосування тільки до продуктів, які є результатом людської праці.

Концепції нетрудових теорій вартості базуються на тому, що основою цієї вартості і ціни є корисність товару для споживача, яка визначається не у виробництві, а в процесі обміну. Відповідно, ціна залежить від суми грошей, яку покупець згоден заплатити за товар.

Корисність же товару залежить від системи потреб та його запасу у споживача. І якщо за умов незмінної величини потреби кількість товару збільшується, то гранична корисність його знижується та, навпаки. Це впливає на ринкову ціну товару – зі збільшенням запасу товару у споживанні, незалежно від витрат продавця, вона повинна падати. Отже, ціна залежить тільки від корисності товару для споживача, а не від витрат.

Ми вважаємо, що теорії нетрудової вартості не зовсім відповідають потребам практики, тому що суб'єктивна корисність не має об'єктивних кількісних одиниць виміру. Умовні одиниці (ютіли), що використовуються для розрахунку корисності, не мають реального змісту і, тому носять довільний характер.

Загалом теорії трудової та нетрудової (ціннісної) вартості, досліджуючи економічні процеси з різних позицій законів товарного виробництва та економічної психології, зробили значний внесок у розуміння проблеми формування цінової політики. Разом із тим їх не можна вважати універсальними. Праця як і психологія людей – абстрактні поняття, які, хоча і пояснюються, але не є простими й очевидними. Тому жодна з зазначених концепцій не розкриває повністю сутності понять «ціна» та «вартість», не позбавляє їх об'єктивного прямого вимірювання, не вирішує проблему формування оптимальної ціни.

Найбільш близькою до відображення сутності проблеми формування сучасної цінової політики, на наш погляд, є концепція неокласичного синтезу, яка об'єднала позиції учених – представників двох зазначених підходів. Вона розпочала перехід від теорії вартості до теорії ціни. Розвиток даної концепції відбувався в напрямку, що був заданий А. Маршаллом, на думку якого ані попит, ані пропозиція не мають пріоритету при визначенні цін. Вони є рівноправними елементами ринкового ціноутворення [2; 6].

Під час вирішення проблеми формування ціни А. Маршалл використовував функціональний підхід на відміну від причинно-

наслідкового, який застосовували його попередники. Він вважав, що дискусія про першопричини ціни та її вплив на ці причини не дає результату, оскільки ринкова ціна є і причиною, і наслідком. Вирішення проблеми формування ціни він бачив у дослідженні реально діючого механізму ринкового господарства та розумінні принципів його функціонування. При цьому автор заперечував необхідність державного втручання в ціновий механізм, що є помилкою [6].

Теорія А. Маршалла набула подальшого розвитку в напрямку аналізу проблем формування цін на ринку залежно від виду конкуренції (Дж. Робінсон, Е. Чемберлен) [6]. Також його концепцію доповнила теорія альтернативної вартості, яка, на наш погляд, більш повно відбиває проблему формування сучасної цінової політики. Це обумовлено тим, що розглядаючи альтернативну вартість із точки зору цінності товару з боку попиту та цінності ресурсів із боку виробництва, дана теорія вказує на можливість вибору товарів і ресурсів з усіх альтернатив [2].

Туган-Барановський М.І. став першим українським ученим-економістом, який не тільки здійснив порівняльний аналіз теорій попиту й пропозиції та граничної корисності з теоріями трудової вартості та факторів виробництва з проблем вартості як вихідної та центральної в політичній економії, а й наголосив на необхідності їх поєднання та дослідження категорії цінності з точки зору об'єктивних (які підтверджуються теорією граничної корисності) та суб'єктивних (за теорією трудової вартості) чинників [2].

Таким чином аналіз основних положень теорії вартості та ціни дозволяє стверджувати, що саме ціна надає теоретичне обґрунтування сучасної цінової політики, оскільки вона демонструє логіку формування цін, розкриває два підходи до ціноутворення – витратний і ціннісний (які в свою чергу, мають різні можливості та ступінь впливу на досягнення економічних та ринкових цілей підприємства), дозволяє визначити зовнішню та внутрішню спрямованість цінової політики, а також ринкові та внутрішні фактори, що впливають на рівень цін і обумовлюють її вибір.

Теорія ціни набувала і набуває постійного розвитку у зв'язку з новітніми тенденціями економічного середовища та необхідністю вдосконалення різних аспектів цінової політики відповідно до вимог часу.

Погляди учених на синтез сучасної цінової моделі можна умовно поділити на три групи.

До першої належать пропозиції здійснити теоретичний синтез на основі трудової доктрини з підсиленням її сучасними методами кількісного й якісного аналізу [3; 5; 10]. Характерною особливістю таких

наукових побудов є їх базування на принципах трудової теорії. При цьому чинним залишається понятійний ланцюг трудового підходу: “суспільна вартість” – “ціна виробництва” – “ринкова ціна” – “ціна реалізації”. Діалектика взаємозв’язку між ними полягає в тому, що на боці ціни виробництва виступає всезагальна закономірність, а саме – в кожному товарному виробництві внутрішньою основою цін усіх товарів є вартість; ринкова ціна виражає особливості в ціноутворенні на даний вид товарів; ціна реалізації вказує на конкретні, одиничні умови його купівлі-продажу. Саме на останньому етапі ціна товару як одиничне формується під впливом численних конкретних умов обміну та передбачає суб’єктивну оцінку його корисності, рідкості та інших властивостей у руслі теорії граничної корисності.

Друга група економістів висловлює думку про рівноправне представлення трудових і кориснісних засад вартості й ціни в синтетичній цінувій моделі [7; 9; 13-16]. Потенційна можливість синтезу криється у спільному об’єкті досліджень – грошовій формі кориснісно-витратної субстанції товару, а також переважне визнання матеріально-го виробництва в якості сфери формування фундаменту товарних цін.

Дослідники практичних проблем ціноутворення віддають перевагу ціннісному тлумаченню ціни, використовуючи в якості методичної бази аналізу переважно маржинальні принципи, при цьому не відмовляючись від трудового підходу [1; 4; 8; 12; 17].

Таким чином, незважаючи на багатостолітні дослідження сутності та економічної природи ціни, учені не дійшли єдиної думки стосовно цих питань. Це свідчить про складність і багатогранність змісту, економічної природи ціни і ціноутворення.

Наведені визначення не є суперечливими, ґрунтуються на зазначених положеннях існуючих економічних теорій, висвітлюють першооснову ціни (на думку певних авторів), характеризують різні аспекти економічної природи ціни та напрямки конкретних досліджень.

Оскільки ціни охоплюють всі рівні економічних відносин у суспільстві, то для більш чіткого розуміння їх економічної природи вважаємо за необхідне розмежувати підходи щодо трактування змісту й економічної природи ціни залежно від місця і рівня функціонування (таблиця).

Ціна як складна та багатогранна категорія одночасно має декілька проявів. Класичне визначення ціни дане К. Марксом і з яким погоджуються майже всі учені (є відмінності, як зазначалось вище, під час трактуванні вартості), а саме: ціна є грошовим виразом вартості товару, – не дозволяє пов’язати її з конкретним місцем і часом формування, сферою та галуззю економіки, видом господарської діяльності.

Таблиця – Підходи до трактування змісту та економічної природи ціни як конкретної категорії

Ціна як:	Визначення
складова ринкової економіки	еквівалент обміну товару на гроші
елемент ринку	сума грошей, за яку продавець бажає продати, а покупець добровільно сплачує продавцю за 1 од. товару, за умови, що обидва є незалежними та керуються тільки комерційними міркуваннями
параметр діяльності підприємства	грошовий вираз затратно-кориснісних властивостей товару
інструмент управління	засіб, економічний важіль, за допомогою якого можна змінювати економічний стан об'єкту, орієнтувати його на досягнення цілей розвитку

Причиною є те, що основою вартості є втілена в продукцію абстрактна праця або абстрактна модель формування й оцінки суспільної корисності.

І тому, теорії трудової вартості та граничної корисності не пристосовані, на нашу думку, для практики ціноутворення, а визначення ціни як грошового виразу вартості товару характеризує її як абстрактну категорію. На цьому наголошують і М. Абрютіна з В. Пінішко [1; 15].

Якщо ціна може бути пов'язана з певним рівнем і суб'єктом економічних відносин, конкретним місцем і часом формування, сферою економіки та видом господарської діяльності, то її можна вважати конкретною категорією і використовувати для практичного ціноутворення.

Оскільки ціни охоплюють усі рівні економічних відносин, обслуговують всі сфери економіки, відіграють активну роль у виконанні багатьох соціально-економічних завдань, то для більш чіткого розуміння сутності, функцій і ролі ціни як конкретної економічної категорії пропонуємо виділити підходи до визначення її змісту і природи відповідно до рівня і суб'єкту економічних відносин, а саме розглянути ціну як складову ринкової економіки, елемент ринку, параметр діяльності підприємства.

Також, вважаємо за необхідне розглянути сутність та завдання ціни як інструмента управління відповідно до тієї ролі, яку вона відіграє в цьому процесі.

Як складову ринкової економіки, ціну, на нашу думку, може характеризувати її визначення як еквіваленту обміну товару на гроші [11; 13; 16]. Еквівалент свідчить про наявність кількісної характеристики товару в грошових одиницях, тобто грошового вимірювання, без якого неможливе нормальне функціонування економіки. А також про суспільне визнання товару (задоволення потреби) за посередництвом обміну (що є головним змістом і сутністю ринкових відносин), бо тільки на основі певної рівноваги попиту і пропозиції є можливим еквівалентний обмін.

Для характеристики ціни як елементу ринку використовуємо визначення ціни М. Абрютіної, в якому ціна характеризується сумою грошей, за яку продавець бажає продати, і яку покупець добровільно сплачує продавцю за 1 од. товару, за умови, що обидва є незалежними та керуються тільки комерційними міркуваннями [1]. Це визначення містить всі необхідні та достатні ознаки (явні та неявні) ціни як елементу ринку, а саме йдеться про:

- фактичну угоду купівлі-продажу;
- вільний ринок: продавець – суб'єкт пропозиції – пропонує свій товар або послугу будь-якому покупцю, а покупець – суб'єкт попиту – обирає продавця;
- індивідуальну ціну на конкретний товар, в якій відбивається положення товару на ринку, попит на нього, доцільність обміну та укладання угод;
- збалансування – шляхом знаходження компромісу – платоспроможного попиту та вартості реалізованих товарів і послуг, що дасть змогу зафіксувати обсяг товарообороту сумою ринкових цін.

Ціну як параметр діяльності підприємств можна охарактеризувати, на наш погляд, як грошовий вираз затратно-корисних властивостей товару [14]. Затратні властивості визначаються кількістю та якістю витрачених на виготовлення та реалізацію товару ресурсів; кориснісна сторона забезпечується рівнем інтенсивності споживчих властивостей, ступенем їх відповідності потребам споживачів. Отже, це визначення містить основні чинники, які визначають всі напрямки діяльності та обумовлюють її результати.

Із зазначених визначень сутності ціни як категорії практичного ціноутворення витікає необхідність та доцільність використання ціни в управлінні. Ціна як інструмент управління, на нашу думку, є засобом, економічним важелем, за допомогою якого можна змінювати економі-

чний стан об'єкту, орієнтувати його на досягнення цілей розвитку. Слід підкреслити, що ціна є витонченим, гнучким інструментом і, в той же час, досить потужним важелем управління економікою, тому вдаль його використання залежить від чіткого розуміння теоретичних та практичних аспектів ціноутворення і, в першу чергу сутності, змісту та ролі такого інструменту як ціна.

Визначення змісту і природи ціни як економічної категорії відповідно до рівня і суб'єкту економічних відносин є теоретичним і практичним підґрунтям для розробки та реалізації цінової політики, бо:

- підтверджують позицію А. Маршалла з приводу того, що ціни є і причиною, і наслідком певних ринкових та економічних процесів; наявність витратного і ціннісного підходів до ціноутворення та спрямування цінової політики; необхідність зовнішньої та внутрішньої її складових;

- конкретизують вплив ціни на економічні та соціальні процеси та, відповідно, дозволяють визначити шляхи реалізації цілей підприємства за допомогою цін і окреслити цілі цінової політики;

- надають можливість виявити зовнішні (макро- і мікросередовища) та внутрішні чинники ціноутворення та вибору цінової політики;

- вказують на можливість та сферу застосування ціни в управлінні економічними процесами на різних рівнях.

Висновки. Дослідження теорії ціни, вивчення її сутності, розкриття змісту та економічної природи як конкретної категорії є на тільки теоретичним і практичним підґрунтям, а й методологічною основою формування цінової політики. Отримані результати стануть базою для подальших досліджень в напрямку виявлення особливостей роздрібних цін і ціноутворення, а також уточнення та розвитку сутнісних характеристик і змісту цінової політики.

Список літератури

1. Абрютіна, М. С. Ценообразование в рыночной экономике [Текст] : учебник / М. С. Абрютіна. – М. : Дело и Сервис, 2002. – 256 с.

2. Антологія економічної класики [Текст] / предисл. И. А. Столярова. – М. : Ключ, 1993. – 475 с.

3. Артус, М. М. Формування механізму ціноутворення в умовах ринкової економіки [Текст] : монографія / М. М. Артус. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 354 с.

4. Балабанова, Л. В. Цінова політика торговельного підприємства в умовах маркетингової орієнтації [Текст] : навч. посібник / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – К. : Професіонал, 2004. – 156 с.

5. Бланк, И. А. Торговый менеджмент [Текст] / И. А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Эльга : Ника-Центр, 2004. – 780 с.
6. Всемирная история экономической мысли [Текст] : в 6 т. / гл. ред. В. Н. Черковец. – М. : Мысль, 1988.
7. Деева, А. И. Цены и ценообразование [Текст] : учеб. пособие / А. И. Деева. – М. : Экзамен, 2003. – 286 с.
8. Долан, Р. Дж. Эффективное ценообразование [Текст] : [пер. с англ.] / Р. Дж. Долан, Г. Саймон. – М. : Экзамен, 2005. – 414 с.
9. Иваненко, В. В. Ценообразование [Текст] : учеб. пособие / В. В. Иваненко, М. В. Чететов. – 3-е изд., доп. – Х. : ИНЖЭК, 2004. – 224 с.
10. Иванов, Е. Т. Основной закон теории стоимости [Текст] / Е. Т. Иванов. – Донецк : Ин-т экономики промышленности, 1996. – С. 4–6. (Препринт / ИЭП НАН Украины).
11. Корінев, В. Л. Методичний підхід до ціноутворення в умовах нестабільної економіки [Текст] / В. Л. Корінев // Держава та регіони. – 2007. – № 6. – С. 63–68. – (Серія «Економіка і підприємництво»).
12. Липсиц, И. В. Ценообразование (Управление ценообразованием в организации) [Текст] : учебник / И. В. Липсиц. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Экономистъ, 2004. – 448 с.
13. Литвиненко, Я. В. Сучасна політика ціноутворення [Текст] : навч. посібник / Я. В. Литвиненко. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
14. Макаренко, М. І. Бюджетне регулювання цін у трансформаційній економіці [Текст] : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.01.01 / М. І. Макаренко. – Х., 2003. – 30 с.
15. Пінішко, В. С. Ціно- і тарифоутворення [Текст] : навч. посібник / В. С. Пінішко. – Львів : Магнолія 2006, 2008. – 303 с.
16. Цены и ценообразование [Текст] : учебник / под ред. В. Е. Есипова. – 5-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 480 с.
17. Шкварчук, Л. О. Державне регулювання цін на продовольчому ринку [Текст] : монографія / Л. О. Шкварчук. – Львів : Простір, 2008. – 356 с.

Отримано 30.03.2011. ХДУХТ, Харків.
© Н.М. Смольнякова, 2011.

УДК 336.051:339.1

С.М. Сукачова, канд. екон. наук

СУЧАСНИЙ СТАН КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ З ПРОДАЖУ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто питання щодо сутності конкуренції як загальної економічної категорії. Визначено типи ринків залежно від ступеня свободи конкуренції.